

KAKS NOOREMAT LAENSÕNA

IRIS METSMÄGI

klopp

Sõna *klopp* 'klots, pakuke' ei näi kirjakeeles just sage olevat, seletav sõnaraamat esitab üheainsa, Mait Metsanurgalt registreeritud kasutusnäite Hilja mängis põrandal laastude ja kloppidega (EKSS 2: 330). Murretes on sõna võrdlemisi hästi tuntud (Kuu VN_g Jõh LN_g Mar Var Kos KuuK Amb Koe VJ_g I Äks Ksi Plt Pil KJ_n M Ran Puh Võn Kam San Plv Räp), sel on häälikulised variandid *klopp*, *klopp*, *lopp* ja *lopp* ning tähendused 1. 'puutükk, klots', nt *puu klopid* - - *lapsed tegevad maeasid Mar, pista lopp ala, kus tad vaja om Hls*; 2. 'klotsikujuline ese või eseme osa', nt *Teljä klopp oli siesama mis* [vankri] *plokk Jõh, köie kokko 'laskmise klopp Kod, rihalse väravatel on sagarad, puust lopp kus sees 'samma ots käib Pil*; 3. (mustriruut); 4. 'lume-, jäätükk' (EMS III: 334). Seega avab murdesõnaraamat sõna tähenduse täpsemalt: see märgib kas õhemat puutükki, klotsi, mida sai näiteks mõnele esemele tasakaalustamiseks alla panna, või siis konkreetset detaili, kuhu midagi vahele pandi. Samades tähendustes tunneb sõna F. J. Wiedemanni sõnaraamat: *klopp* 'Klotz (zur Unterlage oder Befestigung)' ['klots (allapanekuks või kinnitamiseks)'] (1973: 311). Kaks viimast murdetähendust on kirja pandud vaid üksikutest murrakutest ja võivad olla juhuslikumat laadi tähendusnihked, välistada ei saa ka hoopis muud päritolu; need jäävad edaspidi vaatluse alt välja.

Sõna ei ole seni etümoloogide tähelepanu eriti pälvinud. Ainus selle sõna etümoloogia pärineb mulle teadaolevalt Alo Raunalt, kes peab seda eesti deskriptiivtüveks, kuid pakub samas välja ka võrdluse tegusõna *kloppima* tüvega, mille ta esitab alamsaksa laenuna, < kaks *kloppen* (Raun 1982: 43). Julius Mägiste sõnale etümoloogiat ei anna (EEW III: 869). Eesti etümoloogiasõnaraamatus lähtutakse Alo Rauna seisukohast ja määratletakse sõna *klopp* häälikuliselt ajendatud omatüvena. Mõõndakse ka võimalust, et sama tüvi on sõnas *kloppima*, kui viimane on samuti häälikuliselt ajendatud (oma)-tüvi, kuid usutavamaks peetakse sõna *kloppima* laenamist alamsaksa keelest (EES: 166).

Arvatavasti ei ole sõna *klopp* siiski eesti keeles spontaanselt tekkinud häälikuliselt ajendatud tüvi. Selles suhtes teeb ettevaatlikuks juba sõnaalguline konsonantühend. Semantilise seose puudumise tõttu ei ole sel sõnal tõenäoliselt ka etümoloogilist seost tegusõnaga *kloppima*, mille keskalamsaksa laenuallikas *kloppen* ja selle (ülem)saksa vaste *klopfen* omakorda just on onomatopoeetilise päritoluga (EWD 1: 672–673). Sõna *klopp* 'puutükk, klots;

klotsikujuline ese või eseme osa' on ilmselt suhteliselt hiline eraldi laen, nt A. W. Hupeli sõnaraamatus (1818) see veel puudub. Tõenäoline laenuallikas on saksa *Kloben*, täpsemalt selle vanemas keeles esinenud variant *Klobe* (DWB), mille tänapäevased tähendused on 1. 'puupakk, lõhandik'; 2. TEHN 'väike hõõvelpink'; 3. 'konks; uksehing' (SES: 663); 'dicker, unförmiger Holzklotz, Schraubstock' ['paks vormitu puuklots, kruustangid'] (EWD 1: 672). Grimmide sõnaraamatus antakse sõna *Klobe*, *Kloben* üldtähenduseks 'etwas gespaltenes' ['miski lõhestatu']. Sõna ongi etümoloogiliselt seotud lõhkumist, lõhestamist märkiva tegusõnaga *klieben* (EWD 1: 672). Toodagu järgnevalt ära ka valik sõna *Klobe*, *Kloben* Grimmide sõnaraamatus esitatud täpsematest tähendustest (sõnaraamatu kirjaviis muutmata): 'gespaltenes holzstück, zum klemmen, festhalten' ['lõhestatud puutükk (vahele) pigistamiseks, kinni hoidmiseks']; 'klammerartige vorrichtungen zum festhalten' ['klambritaolised seadeldised kinnihoidmiseks'], a) 'eisenklammer' ['raudklamber'], b) '...ein instrument wie eine zange' ['tangidetaoline instrument'], c) *an der thüre heiszt kloben das in die pfoste geschlagene zweischenkelige eisen worauf die klampe passt, und woran das angeschlossen hängt, auch die ähnlichen eisenstücke zwischen denen der riegel sich bewegt* (Adelung) ['uksel on *Kloben* piida sisse löödud kaheharuline raud, millesse kramp sobib ja mille küljes ripub tabalukk (?), samuti sarnased raudosad, mille vahel liigub riiv']; '...ein losgespaltenes stück' ['lahtilõhutud tükk'], a) *ein kloben holz* 'groszes scheid' (Adelung) ['suur halg'], b) '...stück überhaupt' ['tükk üleüldse'], c) 'keule' ['nui, kurikas']; *auch der spalt selbst hiesz früher so* ['varem nimetati ka lõhet, pragu ennast nii'] (DWB: sub. *Klobe*, *Kloben*).

Semantilisel ei ole eesti sõna *klopp* ja saksa sõna *Kloben*, *Klobe* seoses see- ga kahtlust. Mõnevõrra võib küsimusi tekitada häälikuline vastavus, sest saksa sõna ootuspärane eesti vaste oleks pika vokaaliga. Kuid ka pikavokaalne variant on eesti murretes tegelikult olemas. See esineb üksikutest murrakutest kirja pandud liitsõnas *kloopsaag*, variandid *klopp*-, *luup*- (EMS III: 332). Selle sõna saksa laenuallika, < sks *Klobsäge*, on välja toonud Ants Viires (1960: 61), hiljem on seda korranud Anu Haak, järelois on asendatud varasema keskalam- saksa laenuga *saag* (Haak 1990: 354). *Klobsäge* on liitsõna *Klobensäge* 'eine grosze säge, holz zu dünnen bretern zu schneiden' ['suur saag puidu õhukes- teks laudadeks lõikamiseks'] rööpvariant, see on olnud just tisleritööriist ja selle kasutamiseks on olnud vaja kahte inimest (DWB). Ka eesti *kloppsaag* märgib laudade ja plankude pikisaagimiseks kasutatud pingutamisnööri- raamsaagi keset raami selle tasapinna suhtes risti asuva saelehega, mille- ga töötatakse kahe mehega (Viires 1960: 61): *klopp*'saega 'lõigata 'laiemad ja 'pienemad puud 'lõhki Lüg, reissmassige tulep riips lavvale 'pääle tõmma- te, siis võib luup'saage siandsd õhukest 'lauda 'saagi ku paper Krk (EMS III: 332). EMS annab tähenduseks 'kahemehesaag', mis ei ole muidugi vale, kuid osa tähendusest jääb tähelepanuta. Saksa liitsõna esiosis on kahtlemata sama sõna mis *Kloben*, viimati nimetatu seostamismotiivi kohta kõnealuse tööriis- taga on pakutud kahte seletust, 1) kas lõhestatud käepidemete järgi, mis sae- lehte hoiavad, või 2) vahetult sõnast *klieben* 'lõhkuma, lõhestama', või sõnast *Kloben* 'klots', sest need moodustavad sae raami (DWB). Kui eesti keeles võib kõnealust tüve sisaldavas liitsõnas vokaali pikkus vahelduda (*kloopsaag* ~ *kloppsaag*), siis ei tohiks olla kahtlust, et lühikese vokaaliga üksiktüvi *klopp* on sama päritoluga, lähtudes saksa sõnast *Kloben*, *Klobe*.

räsima

Sõna *räsima* tähendab eesti kirjakeeles 'raputama, sasima, rebima (ja viga tegema); tallates, muljudes vm viisil rikkuma; (äkitselt) haarama, äsama' (EKSS 4: 930). Murretest on *räsima* kohta kirjapanekuid üle Eesti: EMSUKA andmeil Kuu Lüg Jõh IisR Muh Phl Rid Mar Kul Kse Han JõeK Amb Äks Lai Pst Ran Nõo Ote Rõn Kan Rõu. *räsima* tähendus on murretes mõnevõrra laiem kui kirjakeeles, kuid sellest üksikasjalikumalt edaspidi. Sõna näib olevat eesti keelde ilmunud suhteliselt hilja, puududes veel Wiedemanni sõnaraamatus (1893).

Sõna päritolu kohta on seni esitatud kaks seisukohta. Julius Mägiste ja Alo Rauna arvates on tegemist eesti deskriptiivtõvega (EEW 8: 2605; Raun 1982: 148). Mari Must (2000: 329–330) on sõna käsitlenud murdesõna *resima* variandina. Sõnade *resima*, *räsima* (ka *kresima*, *reesima*, *rääsima*, *kräsima*) ning nende kausatiivse *ta-*, *tä-*suffixsiga tuletiste põhitähendus eesti murretes on tema järgi 'lõikama, lõikuma, nüsima', peale selle esinevad veel tähendused 'kiskuma, (hammastega) rebima, tirima, rappima, purustama; kisklema, kaklema; rüselema; püüdliselt, ent tulemusvaeselt töötama'. Must peab sõnu *resima* ~ *räsima* eespool nimetatud põhitähenduses vene laenuks, < vn *пéзaмъ* 'lõikama; nikerdama, voolima; tapma, veristama; lõikavat valu tegema; sisse soonima; kiiresti v ägedasti toimima' (VES 2: 447). Täheenduse edasiarenemisel eesti murretes on mõju avaldanud häälikuliselt lähedased deskriptiivsed *räselema*, *rässeldama* jts (Must 2000: 330). Musta seisukohta *resima* ja *räsima* ühise päritolu ning vene laenuallika suhtes jagab ka Rogier Blokland (2009: 236, 245).

Sõna *resima* 'lõikama' puhul võib nimetatud vene laenuallikaga kahtlema-ta nõustuda, vastavus on nii häälikuliselt kui ka semantiliselt laitmatu. Ei ole siiski kindel, kas *räsima* 'raputama, sasima; (äkitselt) haarama, äsama' on sama päritoluga. Semantiline üleminek 'lõikama', ka 'tapma' > 'raputama; haarama' on ju kuidagiviisi kujutletav nt ühise tähenduskomponendi 'vigastama' alusel. Et vene laenuallikal tähendused 'raputama, sasima' ja 'haarama, äsama' puuduvad, siis peaks see tähendusareng olema toimunud eesti keeles. Väga usutav ikkagi ei tundu, et raputamisel, sasimisel võimalikult tekkivad kahjustused või vigastused seostuksid esmajärjekorras lõikamisega, vrd nt *Vihm räsib vilja. Tuulest räsitud rannamännid. Paat, laev sai rajus kõvasti räsida. Koer räsib kassi. Kullist räsitud kana* (EKSS 4: 930), liiatigi haaramine, nt *Mees räsib kasti sülle* (EKSS 4: 930). Kahtlust äratab ka asjaolu, et eesvokaalse *räsima* kõrval on samatähenduslik tagavokaalne *rasima* 'räsima, sasima' (EKSS 4: 729), mida häälikuliselt oleks vene sõnaga *пéзaмъ* keeruline seostada. Variant *rasima* on tuntud murreteski, kuigi on vähem levinud kui *räsima*. Sõna on kirja pandud Mar Han Tõs Aud PJg Kei JõeK Sim Hel Nõo, tähendus on enamasti 'kisklema, rabelema, rüselema', paaril juhul 'sasima, rebima' (EMSUKA).

Sõnad *räsima* ~ *rasima* võivadki olla teise päritoluga, kuigi samuti vene keelest laenatud. Laenuallikaks sobib vene *трясѣти* 'raputama, loksutama, väristama, värisema v vappuma v vapplema v vabisema panema, põrutama', oleviku ainsuse 1. pööre *трясѣ*, 3. pööre *трясѣт*, käskiva kõneviisi ainsuse 2. pööre *трясѣ* (VES 2: 756). Häälikuline vastavus on ootuspärane: sõnaalgulisest konsonantühendist on säilinud ainult teine osis, vene rõhutule *я*-le vastab

eesti laensõnades harilikult lühike *ä*, harvem *a* (Must 2000: 525). Niisiis võiks kõnealuselt vene tegusõnast olla saadud nii *räsima* kui ka *rasima*. Tüvevokaal *i* võiks lähtuda vene käskivast kõneviisist. Semantiliselt on vene sõna samuti väga lähedane, võrreldagu paari sõnaraamatu kasutusnäidet: *трясти яблоню* 'õunapuud raputama', *трясти за плечо* 'õlast raputama' (VES 2: 756); *Тряси жену, как грушу, а люби ее, как душу!* ['Raputa naist nagu pirni(puud), aga armasta teda nagu hinge!'] (Dal' 1955: 439).

Omaette küsimuseks jääb sõnade *räsima* ja *resima* murdeliste kõrvaltähenduste päritolu ja vaherkord. Sõnal *räsima* on lisaks kirjakeelsetega sarnastele murrakuti registreeritud veel tähendusi 'kisklema, naaklema, riidlema; lõikama; närima; püüdlilikult, ent tulemusvaeselt töötama, pingutades tegema; pilkama, arvustama' (EMSUKA). Sõnal *resima* on põhitähendusele 'lõikama' lisaks tähendused 'tõmbama, sikutama; rüselema; kisklema' (EMSUKA). Näib, et osaliselt on kahe eri laenuallikast pärit sõna variandid kokku langenud. Eesti murretes on täheldatud *ä* ja *e* vaheldust (vt nt Kask 1980: 32). Näiteks *räsima* 'lõikama' on pigem *resima* 'lõikama' häälikuline variant kui *räsima* 'raputama, sasima' eritähendus. *resima* tähendused 'tõmbama, sikutama; rüselema; kisklema' näivad jällegi rohkem seostuvat *räsima* tähendustega 'sasima, rebima; haarama' kui lõikamisega. Ei saa välistada, et siin on kuigivõrd tähendust mõjutanud saksa *reißen* 'kiskuma, rebima, tõmbama, sikutama; katki kiskuma (v rebima); vigastama, kriimustama; (maha) murdma; rebenema, käriseama, katkema, katki minema'; *sich reißen* KÕNEK 'kaklema, kisklema' (SES: 977). Lisaks on *räsima* ja *resima* kõrval murretes häälikuliselt ja tähenduselt lähedased *räis(s)ima* 'sasima, sõtkuma, rikkuma; prahti täis ajama' ja *räässäm(m)ä* 'lamandama, maha peksma' (EMSUKA), mille päritolu on seni ebaselge. See teema vajab kindlasti täiendavat uurimist. Sellele vaatamata võib tõdeda, et sõnad *räsima* ja *rasima* kuuluvad etümoloogiliselt kokku ja lähtuvad mõlemad vene tegusõnast *трясти*, olles niiviisi laenatud teisest allikast kui murdesõna *resima*.

Uurimust on toetanud Eesti Teadusfondi grant ETF9367 „Eesti tüvevara diakroonilised ja arealsed seosed“.

Murded ja murrakud:

Ambla; **Aud**ru; **Han**ila; **Hel**me; **I** = idamurre; **IisR** = Iisaku (rannikumurre); **JõeK** = Jõelähtme (keskmurre); **Jõh**vi; **Kamb**ja; **Kan**epi; **Ke**ila; **KJn** = Kolga-Jaani; **Kod** = Kodavere (idamurre); **Koer**u; **Kose**; **Kse** = Karuse; **Ksi** = Kursi; **Kull**amaa; **Kuu** = Kuusalu (rannikumurre); **KuuK** = Kuusalu (keskmurre); **Lai**use; **LNg** = Lääne-Nigula; **Lü**ganuse; **M** = Mulgi murre; **Mart**na; **Muh**u; **Otep**ää; **Phl** = Pühalepa; **Pil**istvere; **PJg** = Pärnu-Jaagupi; **Plt** = Põltsamaa; **Plv** = Põlva; **Pst** = Paistu; **Puh**ja; **Rann**u; **Rid**ala; **Rõng**u; **Rõu**ge; **Räp**ina; **Sang**aste; **Sim**una; **Tõst**amaa; **Var**stu; **VJg** = Viru-Jaagupi; **VNg** = Viru-Nigula; **Võnn**u; **Äks**i.

Arhiivimaterjalid

EMSUKA = Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv Tallinnas Eesti Keele Instituudis.

Kirjandus

- Blokland, Rogier 2009. *The Russian Loanwords in Literary Estonian*. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 78.) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Д а л 1955 = Владимир Даль, Толковый словарь живого великорусского языка. Том IV, Р–V. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей. [1. tr 1882.]
- EES = Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Erik Soosaar 2012. *Eesti etümoloogia-sõnaraamat*. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EEW = Julius Mägiste 1982–1983. *Estnisches etymologisches Wörterbuch*. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.
- EMS = Eesti murrete sõnaraamat. I–V. Eesti Teaduste Akadeemia, Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1994–2013.
- EWD = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. 2. Auflage, durchgesehen und ergänzt von Wolfgang Pfeifer. Berlin: Akademie Verlag, 1993. [1. tr 1989.]
- DWB = *Das Deutsche Wörterbuch von Jacob und Wilhelm Grimm auf CD-ROM und im Internet*. <http://germazope.uni-trier.de/Projekte/DWB> (13. XI 2015).
- H a a k, Anu 1990. Baltisaksa keele kajastusi eesti murrete sõnavaras. – Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 353–355.
- H u p e l, August Wilhelm 1818. *Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.
- K a s k, Arnold 1980. *Eesti keele ajalooline grammatika*. 2. vihik. Häälikulugu. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder.
- M u s t, Mari 2000. *Vene laensõnad eesti murretes*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- R a u n, Alo 1982. *Eesti keele etümoloogiline teatmik*. Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- SES = Elisabeth Kibbermann, Salme Kirotar, Paula Koppel. *Saksa-eesti sõnaraamat*. Deutsch-estnisches Wörterbuch. Toim ja täiend Anne Arold, Mari Tarvas, Mari-Ann Palm. Tallinn: Valgus, 2007.
- VES 2 = Vene-eesti sõnaraamat. Русско-эстонский словарь 2. Teine, parandatud trükk. Toim Helle Leemets, Henn Saari, Rein Kull. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000.
- V i i r e s, Ants 1960. *Eesti rahvapärane puutööndus. Ajalooline ülevaade*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- W i e d e m a n n, Ferdinand Johann 1973 [1893]. *Eesti-saksa sõnaraamat*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

Two younger loanwords in Estonian

Keywords: lexicology, etymology, German loanwords, Russian loanwords, Estonian

The article discusses the origin of the Estonian words *klopp* 'block of wood'; dial. 'piece of wood; block-shaped (part of) object' and *räsima* 'shake up, entangle, tear (and hurt); disfigure by trampling or crushing etc; grab, grasp'. The word *klopp* is a German loanword, < Gm *Kloben, Klobe* 'block of wood, split billet; small planing bench; hook; door hinge', with the original general meaning 'split object'. The same stem occurs in the dialectal compound *kloopsaag, kloppsaag* 'two-man saw for longitudinal sawing of boards and planks' < Gm *Klobensäge, Klobsäge* id. The word *räsima* with identical meaning is a Russian loanword, < Rus *трястú* 'shake, jiggle, make jiggle, jolt', 1st person present singular *трясú*, 2nd person singular imperative *трясú*. The back-vowelled *rasima* derives from the same Russian source.

Iris Metsmägi (b. 1968), PhD, Institute of the Estonian Language, Senior Lexicographer, iris.metsmagi@eki.ee